

ГЕНЕЗИС ФЕНОМЕНУ ЛІДЕРСТВА У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ GENESIS OF LEADERSHIP PHENOMENON IN SCIENTIFIC RESEARCH

У статті досліджено генезис феномену лідерства, починаючи з його найпростіших форм у давніх суспільствах Античності, Середніх віків, епохи Відродження, Нового часу і його розвиток до сучасних теорій і підходів у системі західного світу. Проаналізовано теорії XX століття: «теорія рис», «ситуаційна теорія», «поведінкова теорія», «системна теорія», а також «концепцію емоційного лідерства» XXI століття у якій визначено п'ять типів лідерства у сучасному світі. В основі статті лежить систематичний огляд літератури, де розглядаються ключові концепції, етапи та напрями досліджень, пов'язаних з феноменом лідерства. Здійснено аналіз класичних та сучасних теорій лідерства, включаючи теорії властивостей лідерів, ситуаційного підходу, трансформаційного лідерства та інших. Детально розглядаються дослідження, що демонструють зміни у сприйнятті лідерства з різних соціокультурних та історичних перспектив. Крім того, стаття розглядає вплив технологічних, економічних та політичних змін на розвиток та розуміння лідерства. Проаналізовано феномен лідерства у розробках вітчизняних вчених у багатьох галузях науки, включаючи психологію, соціологію, педагогіку, державне управління, економіку та менеджмент, що відкриває широкі можливості для аналізу та розуміння його сутності і впливу на суспільство. Висновки статті вказують на необхідність подальшого дослідження цього напрямку для більш глибокого розуміння природи лідерства та його ролі в сучасному суспільстві. Такий підхід може сприяти розробці більш ефективних стратегій керівництва в різних сферах діяльності та підвищенню ефективності організаційного управління. Завдяки цьому дослідженню можна, як феномен лідерства виявляється та функціонує у різних галузях знань, що може бути корисним для подальшого розвитку керівництва та стратегій управління в різних сферах людської діяльності.

Ключові слова: лідер, лідерство, феномен лідерства, теорії лідерства, концепції лідерства.

The article explores the genesis of leadership phenomenon, tracing its origins from its simplest forms in ancient societies of antiquity, the Middle Ages, the Renaissance, and its development to contemporary theories and approaches within the framework of the Western world. Twentieth-century theories such as "trait theory," "situational theory," "behavioral theory," "systems theory", and the "concept of emotional leadership" of the twenty-first century, which identifies five types of leadership in the modern world, are analyzed. The article is based on a systematic review of literature, examining key concepts, stages, and research directions related to the phenomenon of leadership. It conducts an analysis of classical and contemporary leadership theories, including theories of leader attributes, situational approaches, transformational leadership, and others. Studies demonstrating changes in the perception of leadership from various socio-cultural and historical perspectives are scrutinized in detail. Furthermore, the article examines the impact of technological, economic, and political changes on the development and understanding of leadership. The phenomenon of leadership is analyzed in the works of domestic scholars in many fields of science, including psychology, sociology, pedagogy, public administration, economics, and management, which opens up broad opportunities for analyzing and understanding its essence and impact on society. The conclusions of the article point to the necessity of further research in this direction for a deeper understanding of the nature of leadership and its role in contemporary society. Such an approach can contribute to the development of more effective leadership strategies in various fields of activity and enhance the efficiency of organizational management. This research sheds light on how the phenomenon of leadership manifests and operates in different fields of knowledge, which can be valuable for further development of leadership and management strategies across various spheres of human activity.

Key words: leader, leadership, leadership phenomenon, leadership theories, leadership concepts.

УДК 378:351.74:343.1(043.3)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.1.2>

Дияк В.В.,

докт. пед. наук, професор,
професор кафедри психології,
педагогіки та соціально-економічних
дисциплін
Національної академії Державної
прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького

Волобуєв В.В.,

докт. філос. в галузі знань «Освіта»,
викладач кафедри прикордонної
служби
Національної академії Державної
прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасних умовах російсько-української війни виникає необхідність активного дослідження та аналізу феномену лідерства. Військові дії, а також економічні виклики створюють складні умови для керівництва та управління, що робить роль лідерів українського суспільства вкрай важливою. Взагалі феномен лідерства завжди викликав великий інтерес у колах наукової спільноти різних галузей. Управління та лідерство, як критичні фактори успіху чи невдачі організації, привертають все більше уваги і обговорень у всьому світі. Цей феномен не тільки визначає напрямки розвитку організацій, суспільства та індивідуальних кар'єр, але й стає об'єктом глибокого аналізу для

розуміння його внутрішніх механізмів та впливу на навколишнє середовище. Лідерство може бути розглянуте як складне сукупне явище, що об'єднує в собі не лише індивідуальні особливості лідера, але й динаміку групових відносин, організаційні процеси та соціокультурні чинники. Останні роки характеризуються великим розмаїттям підходів до дослідження цього феномену, які охоплюють психологічні, соціологічні, політологічні, економічні та інші напрями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лідерство є одним із ключових аспектів сучасного соціального та організаційного життя, що привертає увагу українських та західних науковців у різних галузях знань. Дослідження генезису

феномену лідерства науковій думці сьогодення спрямовані на розуміння еволюції та специфіки цього явища у різних галузях. У психології, висвітлення історії поняття лідерства дозволяє розкрити психологічні особливості та механізми формування лідерських якостей. У зазначеній царині цю проблему досліджено у працях таких вітчизняних науковців як В. Галузьяк, О. Акімова, О. Пономаренко, І. Кулініч та та зарубіжних авторів Е. Богардуса, Бердт, Ц. Джаб, Л. Картер, Ф. Кнікеррбоккер, Д. Філліпс, Г. Хоумас. Історичний контекст лідерства у соціологічному, політологічному, економічному, педагогічному аспектах та у напрямку державного управління досліджують такі вітчизняні науковці як Л. Карамушка, Т. Фелькель, С. Максименко, Д. Алфімов, Л. Литвинюк, К. Линьов, В. Тюріна У соціології, огляд історії поняття лідерства допомагає розкрити роль лідера в структурі суспільства, його вплив на формування громадської думки та спільних цінностей. У менеджменті, аналіз історії поняття лідерства спрямований на розкриття ефективних стратегій лідерського керівництва. Узагальнюючи, огляд досліджень історії поняття лідерства в науковій думці сучасності можна зрозуміти формування та розвиток цього феномену, що є важливим для подальшого розвитку суспільства. Проте розробка цілісного розуміння сутності лідерства вимагає узагальнення та систематизації теоретичних досягнень науковців від найдавніших цивілізацій до сучасності.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Відповідно до вищевикладеного можна констатувати, що раніше не вирішеними частинами загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, є проблема дослідження феномену лідерства у його генезисі в системі різних галузей знань.

Мета статті. Основною метою статті є аналіз феномену лідерства в історичній ретроспективі.

Виклад основного матеріалу. Проблема лідерства в різні історичні епохи визначалася різноманітними факторами, які відображали соціокультурний контекст та особливості суспільства кожної епохи. Декілька ключових факторів, які впливали на розуміння та визначення лідерства в різні історичні періоди, включають: культурні цінності та ідеали, соціально-економічний контекст, політичну структуру, технологічні досягнення, релігійні переконання, воєнну чи мирну епоху, специфічні події та постаті. Врахування цих факторів допомагає розуміти, чому у кожен історичну епоху існували унікальні особливості та нюанси у розумінні лідерства.

В античну епоху, яка охоплює період від приблизно IX століття до н.е. до V століття нашої ери, проблема лідерства була вкрай важливою і визначалася різними соціокультурними та історичними умовами. У цей період виникли концепції

лідерства, які мали вплив на розвиток політичних, військових та соціальних структур.

Однією з ключових рис античного лідерства була орієнтація на мужність, силу та героїчні якості. У Грецькому світі це виявлялося в поклонінні героям, полководцям і архонтам. Такі постаті, як Александр Македонський чи Афінівський стратег, мали проявляти не лише політичну силу, але і воєнну майстерність, що визнавалось як важливий елемент лідерства. Вони повинні були бути наділені певними якостями, зокрема, інтелектом, рішучістю, цілісністю, комунікабельністю, впевненістю у собі, домінуванням та іншими рисами [18].

Система моралі та етики також впливала на уявлення про ідеального лідера. Грецькі філософи, такі як Платон і Арістотель, вносили вагомий внесок у розуміння справедливості та влади. Вони висловлювали ідеї про філософське лідерство та необхідність навчання для того, щоб стати ефективним лідером.

Лідерство у середньовіччі відзначається новим морально-етичним сенсом. Мислителі епохи, такі як К. Тертуліан, А. Блаженний, Ф. Аквінський, встановлюють зв'язок між могутністю правителів та церквою, а авторитет церкви отримується від Бога. Лідер тепер представляє образ духовної особи, що має божественні властивості, де віра в Бога переважає над розумом, феномен лідерства у Середньовіччі виявлявся через доблесть рицарів, представників військово-дворянського класу. Отже, образ лідера мав духовно-моральний контекст, а релігійні та етичні погляди визначали характер та поведінку лідерів того часу.

Епоха Відродження та Нового часу принесли нові ідеї і підходи до лідерства, які відзначалися розвитком гуманістичних та раціоналістичних концепцій. Серед провідних і значущих слід відмітити гуманізм, де підкреслювалось значення людського потенціалу, інтелекту та творчості. Лідерство розглядалося як здатність надихати та розвивати людські можливості у філософських шуканнях Ф. Петрарки [6, с. 328–332], Т. Мора [11, с. 465–466]. Теорія лідерства у Н. Макіавеллі визначається як реалістичний та стратегічний підхід до управління, який впроваджує ідеї майстерності та обережності в політичних справах. Ця теорія відображає переконання Макіавеллі у тому, що ефективний лідер повинен володіти вмінням маневрувати в політичному ландшафті та досягати своїх цілей [9]. У працях Нового часу (16-18 століття) лідерство розглядалося як здатність до ефективного управління та піднесення економічної активності. Формується теорія соціального контракту (Т. Гоббс, Д. Локк, Жан-Жак Руссо), зазначені філософи розглядали утворення влади через соціальний контракт. Лідерство повинно бути засноване на легітимності та згоді громадян.

[12, с. 12–13]. А. Сміт розглядав лідерство в контексті ринкових економік та розподілу праці в індустріальному суспільстві [13]. Ці теорії та ідеї визначили обличчя лідерства у Відродженні та Новому часі, розширюючи розуміння ролі та властивостей лідерів у відповідь на змінюючіся суспільні та культурні умови.

Думки вчених епохи Нового періоду, таких як Т. Гоббс, К. Маркс і Г. Гегель, узгоджуються у тому, що лідерство є соціально-історичною необхідністю для людства. Вони вважають, що в будь-якій суспільності обов'язково існують свої лідери, оскільки це впливає з особливостей суспільних утворень.

Якісно новими стали теорії, що характеризували феномен лідерства, які виникли у ХІХ столітті. Дослідження стають міждисциплінарними. З'являється соціологія, в системі координат якої лідерство досліджується як невід'ємна частина соціальної системи. Психологія досліджує особливості та якості особи лідера, методи впливу та управління масами. В зазначений період відбувається інтенсивна індустріалізація та соціальні зміни, що вплинули на теорії лідерства. К. Маркс розглядав лідера як того, хто втілює класові інтереси. З іншого боку, М. Вебер розробляв концепцію харизматичного лідера, який здатний здобувати вплив завдяки особистій привабливості та владі: «Харизмою слід називати якість особи, що визнається надзвичайною, завдяки якому вона оцінюється як обдарована надприродними, надлюдськими або, щонайменше, специфічними особливими силами і властивостями, не доступними іншим людям. Вона розглядається як послана Богом або як взірєць» [21].

Поява неklasичної філософії стає поштовхом до створення волюнтаристської концепції лідерства, автором якої став Ф. Ніцше. Філософ стверджує, що лідер – вільна, позбавлена шаблонів, здатна до саморозвитку людина, рівна Богові: «Бог помер! Хай живе Бог!» [16].

В ході наукового аналізу феномену лідерства, що на початку ХХ століття став предметом активного вивчення, виникли різноманітні концептуальні підходи та теорії. У науковому співтоваристві зародилися чотири концепції лідерства, а саме: «теорія рис» (особистісна теорія лідерства), яка фокусується на вроджених якостях лідера та сукупності певних психологічних рис. В цьому напрямку були проведені дослідження Р. Стогділом, К. Бердом та іншими [1]; «ситуаційна теорія», за якою лідерство є результатом ситуації, і лише в конкретній обстановці проявляються якості та властивості лідера. Дослідниками цієї концепції були Е. Богардус, А. Менегетті, Ф. Карделл, Р. Ділтс та інші [1, с. 243]; «поведінкова теорія», відповідно до якої лідером стає особа, яка виявляє певний стиль поведінки у відносинах з підлеглими, а розроблення цієї концепції відзначено дослідженнями

Д. Мак Грегора [1, с. 243]; «системна теорія», яка виникла на основі попередніх підходів, розглядає лідерство як процес організації міжособистісних відносин у групі, а лідера – як суб'єкта управління цим процесом та вправного координатора цих відносин [2].

Особливої уваги, заслуговує теорія «трансформаційного лідерства», що була обґрунтована Дж. Бернсом [17]. Наше твердження, пов'язане з тим, що велика кількість дослідників феномену лідерства, вважають його фундатором прогресивного підходу до досліджуваного явища [3, с. 43]. Дж. Бернсон визначив трансформаційне лідерство як «процес, спрямований на реалізацію колективних завдань через взаємне використання мотивів досягнення планованих змін, наявних у лідера і послідовників» [19, с. 82]. Трансформаційне лідерство включає в себе встановлення позитивних відносин між лідером та підлеглими, що призводить до підняття рівня мотивації та моральної свідомості як самого лідера, так і осіб, з якими він взаємодіє. Ці взаємини сприяють підвищенню потенціалу обох сторін і сприяють досягненню спільного успіху.

Теорія Дж. Бергсона стала підґрунтям для появи ще однієї прогресивної теорії яку обґрунтував Дж. Рост. Концепт, так званого «постіндустріального лідерства», став заклик до відмови від старих індустріальних стереотипів [20]. Дж. Рост стверджує, що лідерство – це не те, що роблять лідери, а, швидше, те, що лідери і послідовники роблять разом для спільного добра. У сучасному суспільстві лідери можуть бути ефективними лише за умови партнерської взаємодії та об'єднання зусиль з послідовниками. Один лідер не має відповідей на всі питання і не в змозі забезпечити реальні зміни. У сучасному світі, стверджує Дж. Рост, багато людей беруть участь у лідерстві: одні – як лідери, інші – як послідовники. Тільки тоді, коли всі працюють спільно, стають можливими успішні зміни заради реалізації єдиної мети [3, с. 44].

На початку ХХІ століття виникає концепція «емоційного лідерства», запропонована Д. Гоулманом. На думку вченого, «емоційний лідер» вирізняється не лише професійною майстерністю, але й здатністю налагоджувати відносини з людьми, надихати та мотивувати їх. Пізніше, у тісній співпраці, Д. Гоулман та Г. Бояціс ідентифікували п'ять стилів лідерства і вивчали їх вплив на стан підлеглих та їхню результативність: лідерство, спрямоване на формування бачення майбутнього, перспективи; орієнтоване на професійний коучинг послідовників; встановлюючи темп роботи; демократичне чи наказове лідерство. Цей підхід традиційно відзначається схожістю з класичними підходами до лідерства, що ґрунтуються на концепції стилів [1, с. 247].

Варто звернути увагу на розробки вітчизняних вчених, що досліджують феномен лідерства, який привертає увагу дослідників у багатьох галузях науки, включаючи психологію, соціологію, педагогіку, державне управління, економіку та менеджмент. Цей поняттєвий конструкт виявляється в різних аспектах і може бути досліджений з різних точок зору, що відкриває широкі можливості для аналізу та розуміння його сутності і впливу на суспільство.

З психологічної точки зору, лідерство досліджується як комплексна система взаємодії особистості, групи та суспільства. Психологи вивчають особистісні якості, які визначають лідерську ефективність, такі як емоційний інтелект, харизма, мотивація та енергія. Вони також аналізують групові процеси, які сприяють формуванню лідерства, такі як взаємодія між лідером та підлеглими, вплив групової динаміки на лідерські ролі та взаємодія між лідерами. Зокрема Л. Карамушка і Т. Фелькель проаналізували особливості лідерства в організації, основні підходи та важливість їх застосування в організаціях системи вищої освіти [7, с. 52–60]. С. Максименко визначає досліджуваний феномен у вимірі психологічної компетентності особистості, а саме як її функцію. Лідерство на думку дослідника являє собою «процес організації та керування малою соціальною групою, що сприяє досягненню спільної групової мети в мінімальні терміни з максимальним ефектом, детермінований панівними в суспільстві соціальними відносинами» [9, с. 8].

У соціології та політології лідерство розглядається як процес взаємодії між індивідом і соціальною структурою. Соціологи вивчають роль лідерства у формуванні групової ідентичності, мобілізації груп для досягнення спільних цілей та вплив лідерів на соціальні норми і цінності. Енциклопедичний соціологічний словник надає два визначення поняття «лідерство»: 1) панівне становище окремої особистості чи соціальної групи, яке зумовлене найбільш ефективними результатами її діяльності (економічної, політичної, наукової, спортивної тощо); 2) процеси внутрішньої самоорганізації та самоуправління групи, зумовлені індивідуальною ініціативою їхніх членів [14]. Лідерство у політичній площині досліджують група вчених політологів С. Гелей, С. Рутар, В. Токовенко. У своїх наукових доробках, науковці трактують досліджуваний феномен крізь призму особистості, яка займає перші позиції у політичних структурах державної влади, органах місцевого самоврядування, політичних партіях, групах тиску тощо [5, с. 228].

У галузі державного управління лідерство аналізується з точки зору ролі лідерів у формуванні та реалізації публічної політики,

керівництва органами влади та управління персоналом. Вивчаються також стратегії лідерства в контексті глобальних викликів та міжнародних відносин. У цій царині дослідники Н. Гончарук, І. Сурай вважають, що лідер – це «особистість, яка, поставивши перед собою мету, знаходить засоби і створює колектив, який може її досягти» [4, с. 7]. На думку науковців «Феномен лідера – це визнання природних психофізичних, розсудливо-розумових та розпорядчо-організаційних відмінностей людей. Принцип лідерства – це правило діяльності відповідним чином організованих великих і малих соціальних груп, яке формує тип владних відносин у групах та між суспільними групами. Інститут лідерства – це ієрархічний спосіб організації політичного життя суспільства, що стосується установ, наділених владними повноваженнями» [4, с. 8].

У економіці лідерство досліджується з точки зору впливу лідерів на розвиток бізнесу та економічні процеси. Аналізується роль лідерів у стратегічному управлінні, інноваціях, конкурентоспроможності підприємств та формуванні корпоративної культури. Економісти Л. Кожушко та А. Щербаков у своїй роботі акцентують увагу на ролі лідерства як передумови ефективної системи менеджменту в організаціях [8]. За їхніми дослідженнями, лідерство пронизує всі аспекти управління, оскільки відсутність ефективного керівництва та лідерів може ускладнити виконання функцій планування, організації, мотивації та контролю. Лідери в організації мають здатність стимулювати інших працівників, позитивно впливати на них і здійснювати роль фронтмена, що сприяє досягненню позитивних кінцевих результатів [8, с. 87].

Висновки. Дослідження феномену лідерства є важливим етапом для розуміння його сутності та еволюції протягом історії людства. Аналізуючи різні епохи та культури, ми можемо спостерігати, як змінювалась роль лідерів, їхні характеристики та вплив на суспільство. Від давніх часів лідерство відігравало ключову роль у формуванні та розвитку людських спільнот. Змінюючи свої форми та функції, воно відображало потреби та особливості конкретної епохи. Від героїчних вождів давнини до сучасних керівників, лідери завжди виступали каталізаторами змін та символами влади. Аналізуючи історичний контекст, ми розуміємо, що сутність лідерства залишається важливою незалежно від часу та обставин. Таке розуміння дозволяє нам краще орієнтуватися в сучасному світі та ефективно впливати на процеси управління та розвитку суспільства. Отже, дослідження генезису феномену лідерства у історичній ретроспективі є не лише цікавою академічною задачею, але й важливим кроком для розуміння та адаптації лідерських моделей у сучасному світі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Буяк. Б. Феномену лідера в історико-філософській ретроспективі. Гуманітарний вісник. 2015. № 36. С. 238–252.
2. Волківська, Д. А. Сучасні підходи до визначення лідерства. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки. Вип. 115. С. 45–47. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/VchdpuP_2014_115_14.pdf (дата звернення: 03.01.2024).
3. Галузяк.В. Сучасні зарубіжні підходи до розуміння лідерства і виховання лідерів / В. Галузяк, О. Акімова, Є. Громов. Лідер. Еліта. Суспільство. 2019. № 1. С. 32–53.
4. Гончарук Н., Сурай І. Лідерство як якісна характеристика особистості чи інституції. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2010. № 3. С. 5–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2010_3_3 (дата звернення: 26.12.2023).
5. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія : навчальний посібник. 7-ме вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 415 с.
6. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т. 2; 3-35 Т–Я / За ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 864 с.
7. Карамушка Л. М., Фелькель Т. Г. Лідерство в організації: аналіз основних підходів та важливість їх застосування в організаціях системи вищої освіти. Проблеми сучасної психології. 2013. № 2. С. 52–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2013_2_12 (дата звернення: 04.01.2024).
8. Кожушко Л. Ф., Щербакова А. С. Лідерство як передумова ефективної системи менеджменту організації. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. 2020. Вип. 4. С. 85–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuvgr_ekon_2020_4_11 с. 87 (дата звернення: 26.12.2023).
9. Максименко С. Д. Лідерство як функція професійної психологічної компетентності особистості. Проблеми сучасної психології. 2014. Вип. 24. С. 7–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2014_24_3 (дата звернення: 25.12.2023).
10. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. А. Перепаді; Худож.-ілюстратор 1.1. Яхін; Худож. оформлювачі Б. П. Бублик, В. А. Мурликін. Харків: Фоліо, 2007. 511 с.
11. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
12. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Київ: Порт-Рояль, 2001. 348 с.
13. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. Олександра Васильєва. К. : Наш Формат, 2018. 722 с.
14. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. URL: <https://subjectum.eu/sociology/dict/248.html>. (дата звернення: 03.01.2024).
15. Токовенко В.В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємин та оптимізація взаємодії : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2001. 256 с.
16. Фрідріх Ніцше. Повне зібрання творів. Том 4. Так мовив Заратустра. Переклад з німецької Олег Фешовець. Львів: Астролябія, 2010. 384 с.
17. Burns, J. M. Leadership. New York: Harper & Row. 530p. Northouse, P. G. Leadership: theory and practice (6th ed.). Thousand Oaks, CA, US, Sage Publications, Inc. 485 p.
18. Northouse, P. G. Leadership: theory and practice (6th ed.). Thousand Oaks, CA, US, Sage Publications, Inc. 485 p.
19. Pawar, B. S., & Eastman, K. K. The nature and implications of contextual influences on transformational leadership: A conceptual examination. *Academy of Management Review*, 22 (1), 80–109.
20. Rost, J. C. Leadership for the Twenty-first Century. Westport : Praeger Publishers. 220 p.
21. Weber, Max. «Political Writings». University of Cambridge Press, 1994. 192 p.